

**DSPACE ELEKTRON KİTABXANALAR, RƏQƏMSAL
KOLLEKSİYALAR ELEKTRON SƏNƏD ARXİVLƏRİNİN
YARADILMASI VASİTƏSİ KİMİ**

A.İ.QURBANOV
Bakı Dövlət Universiteti

Müasir informasiyalaşdırılmış cəmiyyət quruculuğunda vahid informasiya mühütünün yaradılması, cəmiyyətin mədəni və peşə səviyyəsinin yüksəldilməsi informasiyanın rəqəmsal-elektron formada hazırlanmasını tələb edir. Bunun nəticəsində son illərdə rəqəmsal informasiya ehtiyatları həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət baxımından sürətlə artmış və bu artım hər gün daha sürətlə davam etməkdədir. Lakin əksər rəqəmsal informasiyalar ayrı-ayrı hüquqi və fiziki şəxslərin informasiya daşıyıcılarında saxlanılır və yalnız lokal formada məhdud sayda insanlar tərəfindən istifadə olunur, geniş oxucu auditoriyasına müəyyən vaxtdan sonra çatdırılır. Qeyd edək ki, rəqəmsal informasiyaların bu formada saxlanması onun etibarlı qorunmasını təmin etmir və bu səbəbdən onların müəyyən hissəsinin itirilməsi baş verir. Digər tərəfdən rəqəmsal informasiyanın həcmi artdıqca onun idarə olunması – məlumatların axtarışı, yeniləşməsi və s. böyük vaxt itkisinə səbəb olur. Bu səbəbdən rəqəmsal informasiyaların təhlükəsizlik, son istifadəçiyə operativ çatdırılması problemi bu gün aktual problemlərdəndir. Qeyd olunan problem əsasən elektron kitabxanalar, rəqəmsal kolleksiyalar, elektron sənəd arxivləri vasitəsilə yerinə yetirilir [1-2].

Elektron kitabxanalar, rəqəmsal kolleksiyalar, elektron sənəd arxivləri müasir cəmiyyətin sosial sifarişi olub, rəqəmsal formada hazırlanmış mədəni sərvətləri toplayan, mühafizə edərək ictimai istifadəyə verən, cəmiyyətin tərəqqi və inkişafında yaxından iştirak edən, cəmiyyət üzvlərinin, bütün insanların mədəni və intellektual səviyyəsinin yüksəldilməsinə kömək edən, öz ətrafında böyük oxucu dairəsi toplayıb onlara informasiya xidməti göstərən sosial yönümlü sistemlərdir. Onlar elmin, mədəniyyətin, iqtisadiyyatın, texniki biliklərin, elmi kəşflərin öyrənilməsi və tətbiqi üçün, cəmiyyətin bütün üzvləri üçün bərabər şərait yaradır, elmi-texniki tərəqqiyə, elmi nəzəriyyələrin, kəşflərin istehsalata tətbiqi prosesinə kömək göstərir, elmlə istehsalat, tədqiqatla tətbiq arasında vasitə kimi çıxış edir.

Ənənəvi kitabxanalardan fərqli olaraq elektron kitabxanalar, rəqəmsal kolleksiyalar, elektron sənəd arxivləri İnternet kompüter şəbəkəsi vasitəsilə heç bir siyasi, dini, milli məhdudiyyətlər tanımayaraq, ölkələrin coğrafi sər-

hədlərini aşaraq öz informasiya xidmətlərini oxuculara bilavasitə yaşadıkları və işlədikləri yerlərdə təqdim edərək, cəmiyyət üzvlərinin mənəvi aləminə, təfəkkür tərzinə, əxlaqına, psixologiyasına daha çox nüfuz etmək imkanına malikdirlər [3].

Elektron kitabxanalar, rəqəmsal kolleksiyalar, elektron sənəd arxivləri bəzi şəxslərin təsəvvür etdiyi kimi ənənəvi kitabxanalara alternativ bir qurum deyil, onlar yalnız biblioqrafik metaverilənlər və avtomatlaşmış informasiya sistemləri əsasında fəaliyyət göstərən xidmət növləridir. Onlar uzaq məsafədən oxuculara daha dolğun informasiya xidməti göstərərək, bu xidmətin zaman və məkandan asılılığına son qoyur.

Elektron kitabxanalar, rəqəmsal kolleksiyalar, elektron sənəd arxivlərinin yaradılması üçün çoxsaylı informasiya sistemləri mövcuddur. Onlar içərisində daha çox DSpace, EPrints, Greenstone və s. geniş yayılmışdır [4-9].

DSpace kitabxanaçılar və kompüter-informasiya texnologiyaları mütəxəssislərinin birgə əməkdaşlığının məhsuludur və 2002-ci ildə Hewlett Packard və Massachusetts Texnologiya İnstitutunun kitabxanası tərəfindən yaradılıb. DSpace açıq və ierarxik bir sistem olub, hər şeydən əvvəl mərkəzləşmiş idarətmə sistemidir. Sistemin informasiya ehtiyatları fəaliyyət və ya elm sahələrinə görə və ya təşkilatı struktura müvafiq, ierarxik formada yaradılan bölmələrdə toplanılır. Hər bir bölmənin daxilində qeyri-məhdud sayda altbölmələr və kolleksiyalar yaradıla bilər. Hər bir kolleksiya öz növbəsində yalnız yaddaş sahəsilə məhdudlaşan çoxsaylı sənəd saxlaya bilər. Qeyd edək ki, bölmələrin yaradılması hüququ yalnız sistem administratoruna malikdir. Bölməni yaradarkən o, bölməyə informasiya daxil edəcək və zərurət olduqda informasiyadan istifadə edəcək istifadəçilər üçün müvafiq "hüquqlar" müəyyən etməlidir. Hər bir "hüquqlu" şəxs və ya struktur (mərkəz, şöbə, institut və s.) Veb interfeys vasitəsilə çox rahat formada öz informasiya ehtiyatlarını bu bölmələrdə yerləşdirə bilər. Bu zaman o, kolleksiyayı seçməli, sənədin tipini müəyyən etməli, tipə uyğun metaverilənləri, məsələn monoqrafiya üçün müəllifləri, sərəlvhələri (əsas, paralel, unifikasi olunmuş), dili, açar sözləri, mənbəni, anotasiyanı, sponsoru və faylın ünvanını daxil etməlidir. Sistemin administratoru daxil olan metaverilənləri, rəqəmsal məlumatları redaktə etmək hüququna da malikdir.

DSpace müxtəlif formatlı rəqəmsal sənədləri, metaverilənləri, istifadəçilər haqqında məlumatları saxlayır. Sistemdə axtarış və məlumatlara baxış anonim rejimdə həyata keçrilsə də faylların və metaverilənlərin daxil edilməsi yalnız qeydiyyatlı istifadəçilər tərəfindən yerinə yetrilir.

DSpace əksər mətin, qrafika, video və audio formatlı elektron sənədləri saxlayır [9]:

DSpace mükəmməl sənəd axatırış sistemini təklif edir. Axatırış naviqasiya vasitəsilə, metaverilənlərin ünsürləri vasitəsilə sistemin bütün informasiya

ya ehtiyatları üzrə və yalnız ierarxiyanın konkret bölməsində yerinə yetrilir. Naviqasiya vasitəsilə oxucular sistemin “İcmal” sahəsində bölmə/kolleksiya, müəlliflər, tematika, tarix üzrə, müvafiq olaraq əlifba sırası üzrə və xronoloji qayda da nizamlanmış sənədlərin siyahısından tələb olunan sənədi seçə bilər.

Sistemin bütün informasiya ehtiyatı üzrə axtarış sadə və “genişlənmiş” üsulla yerinə yetrilir. Sadə üsulla axtarış aparmaq üçün axtarış parametrlərini daxil etmək və müvafiq axtarış düyməsini sıxmaq lazımdır. Bu zaman DSpace Jakarta Lucene [9] mexanizmi əsasən bütün metaverilənlər əsasında informasiya ehtiyatı üzrə axtarış aparır. Genişlənmiş axtarış metaverilənin konkret ünsürləri üzrə məntiqi “və” (and), “və ya” (or) və “inkar” (not) operatorları vasitəsilə axtarışı təmin edir.

İerarxiyanın konkret bölməsi üzrə axtarış konkret bölməni seçdikdən sonra yalnız sadə axtarış üsulu ilə yerinə yetrilir.

Axtarışın nəticəsi olaraq sənədin metaveriləni və fayla hiperistinad əks olunur. İstifadəçi bu istinad vasitəsilə faylı əldə edə bilər.

Bu gün Azərbaycan cəmiyyətinin elektron kitabxanlara böyük ehtiyacı vardır. Lakin təəssüf ki, milli elektron kitabxanaların demək olar ki, olmaması səbəbindən cəmiyyətimizin bu tələbatı xarici kitabxanalar vasitəsilə qısmən ödənilir. Milli elektron kitabxanaların yaradılmasında əsas çətinliklərdən də biri müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarının tətbiqindən meydana çıxan problemlərdir. Sistemin yuxarıda qeyd olunan xüsusiyyətlərini, dünya praktikasında geniş yayılmasını, sadə və əlverişli istifadəçi interfeysinin olmasını nəzərə alaraq “Dspace” sistemini milli elektron kitabxanaların yaradılması üçün çox rahat və əlverişli platforma kimi tövsiyə etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Fox E.A., Suleman H., Madalli D., Cassel L. *Digital Libraries // Handbook of Internet Computing*. – CRC Press. – 2003.

2. Козаловский М.Р. *Научные коллекции информационных ресурсов в электронных библиотеках // Первая Всероссийская научная конференция Электронные библиотеки: перспективные методы и технологии*. - С.-Петербург, Россия. - 1999. - С.16-31.

3. Xələfov A., Qurbanov A. *Kitabxanaların kompüterləşdirilməsinin əsasları: Dərslük*. – Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2007. – 200 s.

4. Witten, I.H., Bainbridge, D., Boddie, S.J. *Greenstone: open-source DL software // Communications of the ACM*. – 2001. – 44, 5. – P.47-57.

5. Witten I.H., Boddie S.J. *Greenstone: User's Guide // New Zealand Digital Library Project, New Zealand*. – 2003. (Инструкция для пользователя). – 50 r.

6. Bainbridge, D., MacKay D. *Greenstone: Developer's Guide // New Zealand Digital Library Project, New Zealand. – 2003. (Rukovodstvo razrabotçika).* – 113 p.

7. Резниченко В.А., Проскудина Г.Ю., Овидий О.М. *Создание цифровой библиотеки коллекций периодических изданий на основе Greenstone. Электронные библиотеки. – 2005. – 8. Вып. 6.*

8. Новицкий А.В., Резниченко В.А., Прокураина Г.Ю. *Создание научных архивов с помощью системы EPrints. Электронные библиотеки. – 2006. – Том 9. Вып. 4.*

9. *DSpace Federation Web site* <http://DSpace.org/>

DSPACE, AS THE TOOL FOR CREATION OF ELECTRON LIBRARIES, DIGITAL COLLECTIONS AND ARCHIVES

A.I.GURBANOV

SUMMARY

The role and functions of electron libraries in modern society have been considered. Main characteristics of system “DSpace” widely adopted in experience of creation of electron libraries in developed countries are analysed. The implementation of this system in Azerbaijan is well-grounded.

DSPACE КАК СРЕДСТВО СОЗДАНИЯ ЭЛЕКТРОННЫХ БИБЛИОТЕК, ЦИФРОВЫХ КОЛЛЕКЦИЙ И ЭЛЕКТРОННЫХ АРХИВОВ

А.И.КУРБАНОВ

РЕЗЮМЕ

Рассмотрены роли и функции электронных библиотек в современном обществе. Проанализированы основные характеристики системы “DSpace”, примененной в практике создания электронных библиотек в большинстве развитых стран. Обоснованно применение этой системы в Азербайджане.